

KÉT ÚJ MITOLÓGIAI DOMBORMŰ A M. NEMZETI MÚZEUMBAN

A Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának Pannonia történetére és kulturájára vonatkozó emlékanyagában elsőrangú hely illeti meg a provinciális feliratos és domborműves kövek gazdag gyűjteményét, melynek darabszáma ma már másfélezer körül jár. Különösen a világháború előtt Dunapentelén majd egy évtizedig folytatott ásatások gazdagították meg lapidariumunkat az értékes feliratú és jellegzetes diszítmányú kövek nagy tömegével.¹

Köemlékeink között a hozzájuk fűződő kérdések fontosságánál fogva különös figyelmet érdemel az a ma már tekintélyes számot kitevő sorozat, melyen a görög-római mitológia egyes kedvelt jeleneteit találjuk ábrázolva. A legtöbbször Herakles vagy Orpheus e jelenetek hőse, de mellettök Achilles és Hektor, Oedipus, Aeneas, Theseus, Perseus, Orestes és Iphigenia stb. is megjelennek a szereplők sorában. A pannoniai kőfaragók nem önálló leleménnyel dolgozzák föl e mondákat, — csak elvétele akadunk másutt nem látott mitológikus jelenetekre, — melyeknek értelmével sem voltak talán mindig tisztában; hanem a nagyobb kulturájú más provinciákból — nálunk főként Galliából — és magából Itáliából és Rómából nyert vázlatkönyvek és mintarajzok alapján készítették műveiket. Az ő önállóságuk inkább abban nyilvánult, hogy a szereplő személyek számát redukálták; a nagy, sokszor 10—20 szereplővel bíró jeleneteket páros jelenettké zsugorították s a ruházatot a helyi izlésnek megfelelőleg alakították. Ezért fontosak épen e mitológikus emlékek, mert általuk — a képvándorlások alapján — a provinciák olyan kapcsolatára mutathatunk, — melyet más emlékanyagunk egybevetése is bizonyít, — amely a maga idejében természetesnek látszott s így írásbeli megemlítésben sem része-

sült, reánk nézve azonban a különböző kultúrirányok meghatározása s az ipari produktumok lokalizálhatása szempontjából végtelen fontossággal bír.

Ezek a mitológiai reliefek,² mint ma már jóformán teljes bizonyossággal megállapítható, jórészt síremlékek díszítésére szolgáltak. A bennök ábrázolt jelenetek ugyanis nagyobbára olyan természetűek, hogy belőlük bizonyos ígéretet és vonatkozást lehetett kiolvasni a másvilági életre. Különösen föltehető ez ott, ahol olyan legendás hősök a főszereplők, kiknek a mítosz szerint megadatott a képesség is, hogy erőt vegyenek egyszer-kétszer magán az alvilág s a halál hatalmán. Herakles a maga rettenetes testi erejével az alvilágba hatol és lánkra verve szállítja föl annak őret a napvilágra. A Kr. u. I. és II. század mindenféle új és misztikus keleti vallásoktól befolyásolt gondolkozású emberei joggal láthatnak az ilyenfajta jelenetekben vonatkozásokat a másvilági életre. A háború alatt jelent meg Mrs. Strongnak «Apotheosis and after life» (London, 1915) című műve, mely a különböző típusú kőemlékeknek éppen ezeket a másvilági élettel kapcsolatba hozható mitológiai vonatkozásait alaposan és behatóan ismerteti.

Csaknem minden újonnan előkerülő mitológiai kőemlék új meg új kapcsolatokkal fűzi provinciánkat a körülöttünk fekvő területekhez (Germaniához, Galliához, Itáliához), elősegítvén a kulturális egymásra hatások kiválaszthatását és megértését.

Az alábbiakban két új mitológiai — sajnos, csonka — emléket ismertetek, mely a Hekler Antal vezetésével lefolyt 1913. évi ásatások eredményeként jutott a Nemzeti Múzeumba.

1. *Herakles-Hesione jelenetét ábrázoló dombormű töredéke.* (II. tábla, 1.) Anyaga: mészkő. Méretei: szélessége 80 cm; magassága 77 cm; vastagsága 20 cm.

A dombormű reánk maradt részén egy női test töredékét látjuk. A nő testéből mindössze csípőtől lefelé a törzs, valamint a megfeszített jobb láb s a kissé balra kinyújtott balláb van meg, ez utóbbi erősen töredezett állapotban. A törzs megmaradt része ruhátlan; a jobb csípő mellett leomló köpeny azonban a felső combnál hatalmas öblöt vetve teljesen szervetlenül a test elé kerül és a jobb lábat egészen az ujjak hegyéig betakarva s a két lábszár között súlyos redőket vetve, hull alá. A háttér, melyből némi töredék a jobb láb mellett és alatt még látszik, sziklaszerűen volt kifaragva. Mesterünknek ez a helymegjelölése az itt ábrázolt, két-

ségtelenül mitológiai jelenetnek kiegészítésére és pontos meghatározására mindjárt támpontot szolgáltatott.

Az ókori mitológiának a művészetben sokszor felhasznált és kidolgozott jelenetei közül kettő van olyan, hol sziklára kitett nő szerepel egyik főalak gyanánt : az egyik, ahol Perseus megmenti a szörnyetegtől Andromedát, a másik, melyben Herakles szabadítja meg a végveszélytől Hesionét.³ Ezen a csapáson elindulva eljutottunk a Nemzeti Múzeumnak egyik már régen ismert, szintén Dunapenteléről való köemlékéhez (II. tábla, 2.), mely a Herakles-Hesione történetnek egyik legérdekesebb és teljesen épen maradt provinciális földolgozása.⁴ Töredékünket ez emlék mellé helyezve a fölületes vizsgálat is azt mutatja, hogy abban e szép mondának az előbbi mellett egy második pannoniai földolgozását lássuk. Ezt az állításunkat a tüzetes vizsgálat is megerősíti. Mindkét emlékünknön meztelen a nő felső teste ; mindkét emlékünknön teljesen egybevág a köpeny kezelése : jobboldalt a test mellett párhuzamosan hull alá, teljesen szervetlenül kerül a csípő alatt a test elé, egyformán tagolt súlyos redőkkel esik alá a két láb közt s hasonló módon lábujjhegyig betakarja az egész jobb lábat, sőt a nő öle előtt látható háromszögű betüremlés is azonos mindkét emlékünknön. Eltérés csak a két láb tartásában van ; az ép példányon egymás mellett tartott lábbal, töredékünkön ellenben lépőállásban látjuk Hesionét. Ez azonban az előbb felsorolt megegyezések mellett elenyésző különbség, különösen ha még hozzávesszük, hogy Hesione mögött ép példányunkon is sziklát ábrázol a háttér. A fentiek szerint kétségtelennek kell tartanunk, hogy emlékünknön a Herakles-Hesione jelenet volt feldolgozva.

Ennek figyelembevételével azt hiszem, rekonstruálhatjuk töredékünket : a dombormű baloldalán egy sziklán állt Hesione kiterjesztett két karjánál fogva a csuklójára tett bilincsekkel a háttért alkotó sziklatömbhöz kötözve, a relief bal alsó sarkában volt a hatalmas, tengeri szörny kifaragva. A tábla jobb oldalát Herakles foglalta el s nekifeszült lábbal készült rásujtani a jobbájában tartott s feje fölé emelt hatalmas bunkóval ellenségére, hogy Hesionét megszabadítsa. Ennek a drámai mozzanatokban gazdag és művészi alkotásokra épen ezért nagyon alkalmas mitológiai jelenetnek kedveltségét eléggé bizonyítja, hogy provinciánkban ugyanazon helyen lelt két példányban találjuk kifaragva. Hasonlóan kedvelt témája volt a galliai szobrászatnak is, hol három példányban lelhető

föl a jelenet hasonló földolgozásban. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a többi provinciák, így Pannonia számára is, Gallia volt e típus átadója. A mi reliefünk közvetlen mintaképét Hekler egy briançoni domborművön találta meg,⁵ melyet felül félkörív zár le. Középpütt áll Hesione, kiterjesztett s lebilincselte tagokkal, csaknem teljesen ruhátlanul; köpenye bal vállát takarja s azután a test mögött átkanyarodva a jobb felső lábszárát fogja körül. Hesionétól balra a szörnyet, jobbra a bunkójával sujtani készülő Heraklest látjuk.

Ugyanennek a Herakles-Hesione típusnak egyéb provinciális (galliai, germániai, noricum) változatait látjuk:

- a) egy Bierbachi reliefen, most Spireben;⁶
- b) C. Severinus Vitalis kölni sarkophagján;⁷
- c) St. Johann bei Herbersteinről való reliefen⁸ (az alakok felcserélve igen durván faragott munka);
- d) egy galliai domborműtöredéken⁹ Hesione egyedül áll sziklához láncolt kezekkel.

Mindezek Hesionét ugyanabban az alakban őrizték meg, amelyet a mi reliefjeinknél és a briançoninál már ismertettünk. Jellemző a két kinyújtott kar, amelyet kötelékek erősítenek a sziklához; továbbá a köpenynek teljesen szervetlen kezelése, mely hellenisztikus eredetire utal. A ruhának ugyanezt a szeszélyes elrendezését találjuk meg egy Mas d'Agénaisból származó Aphrodite szobron, mely szintén hellenisztikus eredetire megy vissza.¹⁰

A Herakles-Hesione jelenet más típusa az, hol Hesione hátán összekötött kézzel jobbfelől áll, Herakles pedig balfelől tör rá bunkójával a szörnyre. Ennek a típusnak legismertebb példája a híres pompéji falfestmény,¹¹ hol a jelenet egy nagyobb: várost és környékét ábrázoló tájképszerű kompozícióba van beleillesztve, provinciális változata pedig a Le temple d'Yzeures-ben őrzött négyoldalú kötömb egyik oldalán kifaragott relief,¹² mely valószínűleg az előbbi nyomán keletkezhetett.

2. *Az alvó Ariadnét és satyrt ábrázoló dombormű töredéke.* (II. tábla, 3.) Anyaga: mészkő. Méretei: szélessége 68 cm; magassága 53 cm; vastagsága 16 cm; a képszalag magassága: 32 cm. Hiányzik a kőnek baloldali fele; a megmaradt rész néhány sérüléstől eltekintve, eléggé ép.

Az alul-fölül kettős kereteléssel zárt képszalagon két alakot látunk, melyek közül a baloldali női alak töredékesen maradt

reánk ; lába valamivel térden fölül a kőlap hiányzó részével együtt letörött. A nő egy sziklára terített s azt teljesen betakaró köpenyen félig ülő, félig fekvő helyzetben kissé balra hajtott fejjel alszik. Haja gazdag fürtökben veszi körül arcát, a fejtetőn pedig szalaggal átkötve volutaszerűen jobbra-balra hajló csigában végződik. Bal karja ernyedten hull alá, jobb karját feje alá tette. Teste — melynek darabos ábrázolásában a provinciális kőfaragó küzködése erősen érezhető — csaknem teljesen meztelen ; csak a jobb lábat takarja be részben a fej alá tett jobb karra felhúzott és onnan a szövetszerűségével ellentétben álló merev ívben aláhulló köpeny. A ruhának ez az értelmetlenül merev kezelése, bárha ezáltal a kompozíció bizonyos jól ható zártságot kap, annál meglepőbb, mert a köpenynek a balkézszel párhuzamos redői egészen természetesen omlanak alá.

A nő alakjának kompozíciója első pillanatra emléünkbe idézi az alvó Ariadnének két egyformán kiváló művészettel készült ismeretes szobrát¹³ s kétségtelennek kell tartanunk, hogy közvetve azok hatása alatt jött létre s szintén az alvó Ariadnét ábrázolja. Ebben a véleményünkben csak megerősít a dombormű másik alakja. A szikláról hátul leomló köpeny egyik sarkát jobb kezébe fogva, óvatosan lábujjhegyen lopózkodva, baljával pedumát magasra emelve, arcán a sóvár kíváncsiság kifejezésével les Ariadnéra egy ifjú satyr. Alakja a mozdulataiban rejlő könnyedséget s a cselekedetében nyilvánuló ösztönös állati örömet oly ügyesen fejezi ki minden bizonytal kitünő mintakép után, — melyet ez alkalommal igen ügyesen faragott utána mesterünk, — hogy a pannoniai kőemlékek egyik legsikerültebb figurájának bátran mondható.

Nyilvánvaló, hogy Ariadnétól balra szintén kellett legalább egy alaknak állani. Ez lehetett akár maga Dionysos, akár szokásos kíséretének egy más — satyr, silenos, maenad, pan — tagja is. De az is lehetséges, hogy a dombormű hiányzó részén két, sőt több alak is volt kifaragva, ami a kép értelmezését egyáltalában nem változtatná meg.

Bizonyos, hogy reliefünk mintaképe azon Ariadne emlékek sorozatából vétetett, hol a fiatal Dionysos fölleli kíséretével az alvó és elhagyott Ariadnét. Ismeretes Pausanias leírásában (I. 20. 2) az atheni Dionysos-színház ilyen tárgyú falfestménye, de többször előforduló jelenet ez a pompéji falfestményeken is. A szobrászok,

gemmakészítők is sokszor fölhasználják e tárgyat alkotásaikon. Különösen nagyszámú sarkophag őrzi e monda szobrászati feldolgozását. Ezek az emlékeken ¹⁴ az egyik hosszoldal jobb felében szokták ábrázolni az alvó Ariadnét, meztelen felsőtesttel vagy fél keblét szabadon hagyó chitonban, de mindig a lábait takaró köpenyben. Mögötte jobbra egy-két meglepetten figyelő satyrt vagy maenadot látunk. Balról az ifjú Dionysos közeledik az alvóhoz, satyrok, silenosok, maenadok kíséretében, kik közül apró pangyerekek szaladnak előre Ariadnehoz és a lábát takaró köpenyt óvatosan felemelve lesekednek az alvóra és hívják hozzá urukat. Néhol az ifjú pánokat kicsiny Erosok helyettesítik; ezek vonják el Ariadne lábáról a köpenyt s mutatják be őt teljes szépségében Dionysosnak. Érdekes, hogy a köpenynek ez a félrevonása, ez a nagyívben való fölemelése azokon a sarkophag-reliefeken is fellelhető, ahol kis pánok vagy Erosok nem is szerepelnek. Sőt e reliefek hatása alatt készült kisebb méretű, önálló Ariadne-szobrokon is megtaláljuk a háttérben duzzadón felemelkedő köpenyt, mint az értelmetlen, de szolgálilag pontos utánfaragás eredményét. ¹⁵ Ilyen hatást kell látnunk a mi reliefünk érthetetlen köpenyábrázolásában is.

Hazánkban nem reliefünk az első ábrázolása az alvó Ariadnének. Megtaláljuk a Nemzeti Múzeum egy nagy márványedényének töredékén is. Ariadnének hasonló helyzetben fekvő, meztelen felső testű alakján kívül egy duplasípon játszó bacchánsnő, egy öreg silenos felső teste a jobb kezében tartott lagobolonnal, egy fiatal férfinak alakja messze kilengő chlamyisszal maradt meg emlékünkből, azonkívül néhány apróbb töredék több más szereplő figurájából. Az edény alsó részét virágfüzereket tartó szárnyas amorok töltik be. ¹⁶

Lipp Vilmos a szombathelyi múzeumnak egy képen is közölt reliefjén levő emlékünkhöz hasonló női alakjában a nyugvó Aphroditét sejtí, de jegyzetben megengedi, hogy Ariadne is lehet. ¹⁷ Ő utána Kárpáti Kelemen is hasonlóan ír a dombormúról. ¹⁸

A szombathelyi múzeum lapidariumában az általuk nagyon hézagosan leírt emléket nem találtam meg, hacsak ők is nem a ma 82. számmal jelzett kőemléken látható fekvő nőt gondolták Aphrodite istennőnek. Ez esetben azonban hibáztatandó az emlék náluk található hiányos leírása. E relief egy szobortalapzat díszítésére szolgált. Az alvó Ariadne itt is sziklára terített köpenyén

fekszik, bal keze leeresztve, jobb karját feje fölé tartja. Balról a fekvő alak mögött az egész kompozíciót vastagon borító stucco-rétegtől pontosan ki nem vehető alakok látszanak, talán leselkedő satyrok. A talapzat egy satyr és párduc szoborcsoportjához vagy esetleg a fiatal Dionysos és hű párducának szobrához tartozott, legalább is a talapzat felső részén látható lagobolon, egy ülő párduc mellső lábainak és farkának nyomai, valamint a párduc lábát átfogó emberi kéz, ennek a föltevésnek lehetőségét megadják. Az Ariadne-típus különben egyéb provinciális anyagunkban is, főleg terra sigillátákon gyakran előfordul.¹⁹

Érdekes Ariadnének emlékünknön látható hajviselete is. A hajnak az arcot hullámosan körülfolyó s a fejtetön szalaggal átkötött s volutaszerűen kétoldalt csigákban végződő kiképzése a mi provinciális emlékanyagunkban még két ízben fordul elő: a Dunapentelén előkerült Medea-reliefen²⁰ és az ugyancsak onnan származó Aelia Matutina-síremléken látható meztelen ifjút (geniuszt) ábrázoló domborművön.²¹

A hajnak ilyen módon való fésülése különben már a görögök-nél ismeretes volt: korymbos volt az ilyen frizura neve.²²

Ennek a hajkezelésnek provinciális változatai különösen Galliában lelhetők föl nagy számmal. Így idézhetem egy Brosse faluban talált szobor töredékén: egy asszonyos jellegű Apollo fejen; ²³ egy Nérissen őrzött s a mi példányunkkal a legközelebbi rokonságot mutató naiad szobrán; ²⁴ egy Saint Georges de Montague-ból való Diana-szobor fejen; ²⁵ egy rennesi mánad emléken; ²⁶ a Nimesben lévő Venus-szobron.²⁷ Mindezekben többé-kevésbé rokon hajkezelést láthatunk, melyek valószínűleg mind egy közös eredetre mennek vissza. A származás tekintetében bizonyos mértékig összefüggenek a belvederei Apollo és a capitoliumi Venus általánosan ismert hajkezelésével.

Megemlítem, hogy a volutákba bodorított fésülködési mód még római női portraitszobrokon is előfordul. Ilyent látunk a Palazzo Barberini ismeretlen római nőt ábrázoló mellképén; ilyen van a capitoliumi muzeumban őrzött Plotina (?) portrait-n, hol a reliefünkön látható volutás hajkiképzés teljesen kiérlelve, tömegben jelenik meg; itt azonban a voluták egymás felé hajolnak.²⁸

Reliefünk rendeltetése felől alig lehet kétségünk. A Dionysos-Ariadne jelenetek, mint láttuk, főleg sarkophagokon és síremlékeken fordulnak elő, hová szimboliztikus értelmezésük miatt kerülhet-

tek. Altmann a római síroltárokról szóló alapvető munkájában bőven tárgyalja a Dionysikus mitoszok s így a Dionysos-Ariadne jelenetek szimbólikus jelentőségét is.²⁹

Valószínűnek kell tartanunk, hogy reliefünk egy *ædiculum* díszítésére szolgálhatott. Különben is már van Pannoniából, sőt épen Dunapenteléről példánk ily keskeny kőszalagon tárgyalt mitikus jelenetre; az ismeretes Tereusz mitoszt gondolom, melyről Karl Robert kis tanulmányában szintén úgy vélekedik, hogy valamely síremlék része lehetett.³⁰

Mindkét töredékünk keletkezésének időpontját a többi mitológiai emlékével együtt a Kr. u. II. század második fele és a III. század eleje közé helyezzük bizonyos, másutt már kifejtett stilisztikus szempontok alapján.³¹

Oroszlán Zoltán.

JEGYZETEK.

¹ A Dunapentelén folytatott ásatások eredményeinek publikálása Mahler Ede és Hekler Antal tollából az Arch. Ért. 1904—1913. évfolyamaiban, valamint a M. Nemzeti Múzeum évi jelentéseiben látott napvilágot.

² A mitológiai emlékek között fennálló és itt csak röviden fejtegetett kapcsolatokra nézve lásd: Hekler Antal alapvető értekezését: «Forschungen in Intercisa» az Öst. Jahreshefte XV. kötetében, valamint e sorok írójának «Mitológiai és szimbólikus képtípusok a pannoniai síremlékeken» című önállóan megjelent (1918) terjedelmesebb értekezését, hol a kérdés bő irodalmi utalások kíséretében van részletesen tárgyalva.

³ A mondára nézve l. Roscher: Mith. Lexiconban: Hesione és Herakles címszók alatt.

⁴ Lásd e domborműre vonatkozólag: Arch. Közlemények VI. (1863) 62—63. l. Arch. Ért. X. 446. l. és XXVII. 141—142. ll. Öst. Jhefte XV. S. 186.

⁵ V. ö. Hekler: Öst. Jhefte XV. S. 186.

⁶ L. Westdeutsche Ztschrift. XI. (1892) S. 95—104.

⁷ L. Carl Robert: Die antiken Sarkophagreliefs III. B. 1. Abt. S. 159. Tafel XLII.

⁸ L. Öst. Jhefte XVII. Beiblatt S. 199. Fig. 161.

⁹ L. Vaissier: Les colonnes a figures de la Porte Noire 1902. p. 9.

¹⁰ L. Revue Archéol. 1907. II. p. 298. pl. 2. és Hekler: Österr. Jhefte. 1911. S. 118. Ann. 9, hol az összes variánsok felsorolását találhatni.

¹¹ Helbig: Pomp. Wandgemälde No. 1129.

¹² Esperandieu: Recueil général des bas-reliefs de la Gaule-romaine. IV. Nr. 2997.

¹³ A Vatikáni múzeumban és a firenzei Uffiziben vannak.

¹⁴ A hasonló tárgyú sarkophagokat tömegük miatt lehetetlenség mind

felsorolnom, csak néhány példát veszek ki közülök, amelyek az elmondottakat a legjobban illusztrálják: Vaticani múzeum sarkophagja (l. Amelung. Vatican. II. Nr. 87. Taf. 9.), Louvre sarkophagja (l. Reinach. Rep. de la statuaire. I. p. 26 és 30), Tunisból sarkophag (Reinach. Rep. des Reliefs II. 139. l.), Uffizi sarkophagja (Dütschke: Antike Bilderwerke III. 352), pisai sarkophag (Dütschke I. 52), bordeauxi sarkophag (Esperandieu: Recueil General de Bas-reliefs II. Nr. 1242), apti sarkophag (Esperandieu u. o. I. Nr. 241).

¹⁵ L. a Martres Tolosanesben őrzött márványszobrocskát. (Esperandieu u. o. II. Nr. 921).

¹⁶ L. Ziehen Gyula értekezését Arch. Ért. IX. 301. és 302. l., valamint Récei Viktor: Pannonia ókori mytológiai emlékeinek vázlata 51. és 57. l. XXI. tábla 1. sz. és XXII. tábla 2. sz.

¹⁷ Lipp Vilmos: «A római szobrászat emlékei Vas megyében.» (1877) 29–30. l.

¹⁸ Kárpáti Kelemen: Szombathelyi kir. kath. főgimnázium értesítője 1898/99. évre. 76. l.

¹⁹ Ariadnet ábrázoló terra sigillata töredékek a Nemzeti Múzeumban és az Aquincumi múzeumban is találhatóak.

²⁰ L. Hampel: Intercisa Arch. Ért. XXVI. 245. l. II. ábra.

²¹ L. Mahler: Újabb intercisai köemlékek. Arch. Ért. XXX. 250–251. l. I. ábra.

²² L. Daremberg-Saglio: Dictionnaire I. 2. v. p. 1542.

²³ Esperandieu u. o. III. Nr. 2188.

²⁴ Esperandieu, II. Nr. 1565.

²⁵ Esperandieu: II. Nr. 1243.

²⁶ Reinach: Rep. de la statuaire. III. 119. l. 1. sz.

²⁷ Esperandieu III. Nr. 2667.

²⁸ L. Hekler: Arcképszobrászat (236 tábla b) kép és 243 t. a) képét).

²⁹ Altmann: Röm. Grabaltäre der Kaiserzeit. (1903.) 267. l. skk.

³⁰ Carl Robert: Tereus mythosza Dunapentelén. Arch. Ért. XXVI. 274–275. l.

³¹ L. Arch. Ért. XXXVIII. 41. l.